

AKRAN ZORBALIĞI VE MAĞDURİYETİ, SİBER ZORBALIK, AHLAKİ UZAKLAŞMA VE EMPATİK İLĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN İNCELENMESİ

EXAMINING THE RELATIONSHIPS AMONG PEER BULLYING AND
VICTIMIZATION, CYBERBULLYING, MORAL DISENGAGEMENT AND EMPATHIC
CONCERN

Metin KOCATÜRK¹ - Tuğba Türk-KURTÇA²

Öz

Kişiler arası ilişkilerde öne çıkan konulardan biri de saldırganlık içeren tutum ve davranışlardır. Bu tutum ve davranışlar belirli kavramsal yapılar içinde değerlendirilmektedir. Saldırganlığın görünüşlerinden biri de akran zorbalığıdır. Zorbalık günümüzde sosyal ortamlardan sanal ortama taşınmıştır. Sanal ortamda beliren ve akran zorbalığının siber dünyadaki dönüşümü olan siber zorbalık arasındaki ahlaki yargılama ve duygusal faktörler bakımından ilişkiler önemli ölçüde dikkatleri çekmektedir. Bu araştırmanın amacı akran zorbalığı ve mağduriyeti, siber zorbalık, ahlaki uzaklaşma ve empatik ilgi arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu amaçla İstanbul'da çeşitli üniversitelere devam eden 18-25 yaş aralığındaki genç yetişkinlerden uygun örnekleme yöntemiyle 210 kadın 60 erkek olmak üzere toplam 270 katılımcıya ulaşılmıştır. Katılımcılara Zorbalığı ve Mağduriyeti Belirleme Ölçeği, Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği, Kişilerarası Tepkisellik Ölçeği ve Siber Zorbalık Ölçeği uygulanmıştır. Bağımsız ve bağımlı değişkenler arasındaki ilişkiler Pearson Momentler Çarpımı Korelasyonu, Basit Doğrusal ve Çoklu Regresyon Analizi ile test edilmiştir. Akran zorbalığı, akran zorbalığına maruz kalma ve ahlaki uzaklaşmanın basit regresyon analizi sonucunda siber zorbalığı anlamlı düzeyde yordadığı bulunmuştur. Ayrıca ahlaki uzaklaşmanın ve empatik ilginin akran zorbalığını ve mağduriyetini yordadığı görülmüştür. Akran zorbalığı ve siber zorbalık arasında birbirinin devamı niteliğindeki ilişkiler göz önünde bulundurularak ahlaki uzaklaşma eğilimi, ahlaki biliş ve empatik ilgi bağlamında araştırma konusu tartışılmıştır. Hem akran zorbalığını hem de siber zorbalığı önleyici çalışmalarda ve müdahale programlarında empati ve ahlaki bilişle ilgili unsurlara yer verilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Akran zorbalığı, siber zorbalık, ahlaki uzaklaşma, empati

Abstract

One of the prominent issues in interpersonal relationships is aggressive attitudes. Those are evaluated within the certain conceptual structures. Peer bullying could be considered as a reflection of aggression. Nowadays, bullying has moved from social environments to virtual environments. In terms of moral judgement and emotional factors, relationships between cyberbullying, which appears in the virtual environment and is the transformation of peer bullying in the cyber world, attracts significant attention. The aim of this study is to examine the relationships among peer bullying and victimization, cyberbullying, moral disengagement and empathic concern. For this purpose, data were collected from 270 participants, 210 female and 60 male young adults. Participants who were students at different universities in İstanbul were determined through convenience sampling. Peer Bullying Scale, Moral Disengagement Scale, Interpersonal Reactivity Index and Cyberbullying Scale were applied to the participants. Relationships between independent and dependent variables were tested with Pearson Product Moment Correlation, Simple Linear and Multiple Regression Analysis. It was found that peer bullying, victimization of peer bullying and moral disengagement significantly predicted cyberbullying as a result of simple regression analysis. In addition, it was found that moral disengagement and empathic concern predicted peer bullying and victimization. Considering the relationships between peer bullying and cyberbullying, which are the continuation of each other, the main purpose of the study was discussed in the context of moral disengagement tendency, moral cognition and empathic concern. Elements of empathy and moral cognition should be included in both peer bullying and cyberbullying prevention and intervention programs.

Keywords: Peer bullying, cyberbullying, moral disengagement, empathy

¹ Dr., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, , metin.kocaturk@istanbul.edu.tr, Orcid: 0000-0002-2065-0022

² Arş.Gör.Dr., Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, Eğitim Fakültesi, Trakya Üniversitesi, tugbatürk@trakya.edu.tr, Orcid: 0000-0002-4361-3769

GİRİŞ

Gençler zamanının çoğunu artık çevrimiçi ortamlarda geçirmektedir. Bu durum da gençlerin sosyal ortamlarındaki deneyimlerinin çoğunun sanal ortamda farklı formlara dönüşmesine yol açmıştır. Gençlerin iletişim ve sosyal etkileşim süreçlerinde öne çıkan önemli sorunlardan biri akran zorbalığıdır. Akran zorbalığı sürekli olarak bir veya daha fazla kişi üzerinde olumsuz sonuçları olan kasıtlı ve zarar verici eylemleri içermektedir (Olweus, 1994, s.98). Geleneksel zorbalık ve okul zorbalığı olarak da tanımlanan akran zorbalığı fiziksel ve sözel mağduriyet oluşturan davranışlar, sosyal manipülasyon ve başkalarının eşyasına zarar verme şeklinde sınıflandırılmaktadır (Mynard ve Joseph, 2000). Fiziksel mağduriyet, vurma, tekme atma gibi davranışları; sosyal manipülasyon, arkadaşlarıyla arasını bozma, arkadaşlarının ona karşı olmasını sağlama gibi tutumları; isim takma, görüntüsüyle dalga geçme gibi davranışlar sözel mağduriyeti; izinsiz bir şeyini alma, bir eşyasını kırma gibi davranışlar da eşyaya zarar vermeyi kapsamaktadır (Mynard ve Joseph, 2000). Günümüzde iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte akran zorbalığı dijital dünyaya taşınmıştır. Siber zorbalık olarak adlandırılan bu zorbalık türü geleneksel zorbalıktan özgül yönleriyle farklılaşmaktadır. Siber zorbalık söz konusu olduğunda geleneksel zorbalık tanımlarında yer alan kasit, güç dengesizliği, tekrarlanmanın yanı sıra anonimlik ve kamusal kriterleri de eklenebilmektedir (Nocentini vd., 2010). İletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte zorba mağdura herhangi bir yer ve zamanda ulaşabilmekte ve onu takip edebilmektedir. Siber zorbalık olarak adlandırılan bu zorbalık türünde zarar verici, acımasız, yanlış mesajların veya görüntülerin iletişim teknolojileri aracılığıyla gönderilmesi ya da paylaşılması söz konusudur (Washington, 2014). Siber zorbalık; kamusal aşağılama, kötü niyet, istenmeyen iletişim, aldatma vb. şekillerde de gerçekleştirilmektedir (Doane vd., 2013).

Zorbalığın gelişimsel olarak sonuçlarına bakıldığında, zorbalık davranışı sergileyenlerin dışsallaştırma sorunları yaşadığı, mağdurun ise çoğunlukla içselleştirme sorunları yaşadığı rapor edilmektedir. Dışsallaştırma sorunları anti-sosyal davranışlar, zarar verici madde kullanımı ve dışsallaştırma bozukluklarıdır. İçselleştirme sorunları ise; depresyon, anksiyete ve endişe hissi, yalnızlık, post-travmatik stres bozukluğu semptomları ve çaresizlik hissi, somatik belirtiler, düşük yaşam doyumu, kendine zarar verme, intihar düşüncesi ve girişimi gibi durumları içermektedir. (Carter, 2017). Bunun bir sonucu olarak mağdurlar okula gitmekten çekinen çocuklar haline gelebilmektedir (Harris ve Petrie, 2003). Aynı zamanda zorbalığa maruz kalmak okul performansını etkileyebilmekte ve mağdurların okuldan kaçmalarına yol açabilmektedir. Ayrıca statü kaybederek okulda arkadaş gruplarının dışında kalabilmektedirler (Pişkin, 2002). Akran zorbalığının siber ortamdaki oluşumu olan siber zorbalıkta da benzer sonuçları görmek mümkündür. Siber zorbalık ve mağduriyetinin etkileriyle ilgili yapılan boylamsal bir çalışmada, siber zorbalık dışsallaştırılmış davranış sorunlarına yol açarken, siber mağduriyet depresyon gibi içselleştirilmiş davranış sorunlarına yol açmaktadır. Öte yandan, davranış problemleri ve artan internet kullanımı siber zorbalığa katılımı yordarken, depresyon, kaygı ve internet kullanımı da zaman içinde siber mağduriyeti öngörmektedir (Marciano, Schulz ve Camerini, 2020). Siber zorbalık mağduru olmanın; psikolojik sağlık sorunlarıyla, psikolojik stres, intihar düşüncesi ve intihara kalkışma, tütün kullanma, aşırı alkol tüketimi durumlarıyla ilişkili olduğu bulunmuştur (Sampasa-Kanyinga, Lalonde ve Colman, 2020).

Siber zorbalık ve akran zorbalığının mağdurları ile yapılan bir çalışmada akran zorbalığının psikolojik sağlık durumunda zayıflamayla daha güçlü bir ilişkisinin olduğu görülmüştür. Ayrıca düşük yaşam doyumu ve risk alma davranışıyla anlamlı ilişkisi bulunmaktadır (Callaghan, Kelly ve Molcho, 2015). Siber zorbalık akran zorbalığına benzer şekilde mağdurda birtakım psikolojik ve somatik sorunlara yol açmaktadır (Vieno vd., 2014). Siber zorbalığın akran zorbalığıyla karşılaştırıldığı diğer çalışmalarda ise siber zorbalığa

maruz kalmanın daha fazla intihar düşüncesi (Gini ve Espelage, 2014) ve siber zorba olmanın daha fazla içselleştirme ve davranış problemi (van Geel ve Vedder, 2020) ile ilişkili olduğu görülmüştür. Siber zorbalık ve akran zorbalığının birlikte var olduğu durumlarda ise beden imajı, depresyon gibi psikolojik sağlık faktörleri üzerinde olumsuz etkisi bulunmaktadır (Landstedt ve Persson, 2014). Siber zorbalık eylemlerine dahil olan kişilerin ise bu tür yaşantıları hiç olmayanlara göre daha fazla anksiyete, depresyon, kendine zarar verme, intihar düşüncesi ve anti-sosyal davranış gösterdikleri bulunmuştur. Diğer yandan siber zorba, siber mağdur veya siber zorba/mağdur olanlar arasında ise söz konusu yaşantılar bakımından anlamlı bir farka rastlanmamıştır (Skilbred-Fjeld, Reme ve Mossige, 2020).

Kişiler ahlaki standartlara uygun davranmadıklarında olumsuz eleştirilerden ve istenmeyen duygulardan kaçınmak için empati kurma ve suçluluk duyma gibi sosyal duygusal süreçleri etkisiz hale getirerek ahlaki uzaklaşma mekanizmalarını kullanmaktadırlar (Bandura, 1999). Böylelikle bireyler saldırgan davranışların olumsuz sonuçlarından etkilenmemek için bilişsel mekanizmaları devreye sokmuş olurlar. Zorbalık ve siber zorbalık davranışlarının sergilenmesinin arkasında işleyen bilişsel mekanizma ahlaki uzaklaşma eğilimi ile ilişkili olabilmektedir. Siber bağlamda saldırganlık davranışlarıyla ilgili ahlaki uzaklaşma eğilimi gösteren gençlerin siber zorbalık yaşantıları içinde yer aldığı görülmektedir (Meter ve Bauman, 2018). Benzer bir durum akran zorbalığı için de söz konusudur. Bir yandan akran zorbalığı siber zorbalık ile ilişkilendirilirken diğer yandan ahlaki uzaklaşma gerekçelendirmelerinin akran zorbalığını yordadığı belirtilmektedir (Perren ve Gutzwiller-Helfenfinger, 2012; Wachs, 2012). Bunun önemli göstergelerinden biri, akran zorbalığı ve siber zorbalık davranışları gösterdikten sonra vicdan azabı ve suçluluk duymakla ilgilidir. Akran zorbalığı ve siber zorbalık davranışı gösteren erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre daha az vicdan azabı duyduğu ifade edilmektedir (Slonje, Smith ve Frisen, 2013). Benzer bir sonuç siber zorbalık davranışı gösteren erkek öğrenciler için de geçerlidir. Akran zorbalığında bir fark olmamasına rağmen siber zorbalık yapan kız öğrencilerin siber zorbalık davranışı sergileyen erkek öğrencilere göre daha çok vicdan azabı duyduğuna yönelik sonuçlar da mevcuttur (Wachs, 2012). Siber zorbalık davranışlarından sonra suçluluk duymak da yine ahlaki uzaklaşma mekanizmalarıyla ilişkilidir. Zarar vermek, eğlenmek, üstünlük kurmak, popüler olmak gibi motivasyonların devreye girdiği siber zorbalık davranışlarında amaç ne olursa olsun zorbalık gösterenlerin davranışlarını meşrulaştırmak adına suçluluk duymadıkları bir bilişsel yapıya sahip oldukları, saldırgan davranış gösterenlerin diğerlerine göre ahlaki uzaklaşma eğiliminde oldukları belirtilmektedir (Renati, Berrone ve Zanetti, 2012; Robson ve Witenberg, 2013).

Empati, duyguların gözlenen kişiye ait olduğunu bilerek, onunla benzer duyguları hissetmektir (Pozzoli, Gini ve Thornberg, 2017). Zorbalık söz konusu olduğunda empati eksikliğinin zorbalığı artırıcı bir yanı olduğuna dair çalışmalar mevcuttur (Jolliffe ve Farrington, 2006; Kokkinos ve Kipritsi, 2012; Mitsopoulou ve Giovazolias, 2015; Zych vd., 2019). Ahlaki uzaklaşma eğiliminin azaltılmasına yönelik çalışmalar ile birlikte ele alındığında empatiyi geliştirmenin ve olumlu sosyal davranışların artırılmasının akran zorbalığının ve siber zorbalığın önlenmesinde önemli birer koruyucu faktör olduğu değerlendirilmektedir (Wachs, 2012). Bu yaklaşımla ahlaki uzaklaşma değerlendirmelerinin ve kişilerarası tepkisellikte empatinin öne çıkmasının zorbalık ve siber zorbalık davranışlarının anlaşılmasında ve açıklanmasında önemli bir unsur olduğu düşünülmektedir. Bu araştırmada, ahlaki uzaklaşma ve empatik ilginin akran zorbalığını, akran zorbalığına maruz kalmayı ve siber zorbalığı yordayıp yordamadığının incelenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca akran zorbalığı ve mağduriyeti ile siber zorbalık arasındaki ilişkilere de bakılmıştır. Araştırmanın temel amacı doğrultusunda cevap aranan araştırma soruları aşağıda verilmiştir.

- 1- Akran zorbalığı ve akran zorbalığına maruz kalma siber zorbalığı anlamlı düzeyde yordamakta mıdır?
- 2- Ahlaki uzaklaşma ve empatik ilgi siber zorbalığı anlamlı düzeyde yordamakta mıdır?
- 3- Ahlaki uzaklaşma ve empatik ilgi akran zorbalığını anlamlı düzeyde yordamakta mıdır?
- 4- Ahlaki uzaklaşma ve empatik ilgi akran zorbalığına maruz kalmayı anlamlı düzeyde yordamakta mıdır?

YÖNTEM

Araştırma deseni

Bu çalışmada akran zorbalığı, akran zorbalığına maruz kalma, ahlaki uzaklaşma ve empatik ilgi ile siber zorbalık arasındaki ilişkilerin araştırılması amaçlanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkilerin incelendiği bu çalışma nicel araştırma türlerinden ilişkisel araştırma ile desenlenmiştir. Araştırmanın bağımsız ve bağımlı değişkenleri arasındaki ilişkiler korelasyon ve regresyon katsayıları ile değerlendirilmiştir.

Çalışma grubu

Araştırmanın çalışma grubunu üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. İstanbul'da çeşitli üniversitelere devam eden 18-25 yaş aralığındaki genç yetişkinlerden uygun örnekleme yöntemiyle 210 kadın ve 60 erkek olmak üzere toplam 270 katılımcıya ulaşılmıştır. Katılımcıların yaş ortalaması 20.58'tir (SS = 1.59). Katılımcılardan sosyo-ekonomik durumları bakımından gelir düzeyini orta seviyede olarak belirtenler %76.3 (n= 206), iyi seviyede olarak belirtenler % 17.8 (n=48) ve yetersiz seviyede olarak belirtenler ise %6 (n=16) oranındadır.

Ölçme araçları

Katılımcılara Zorbalığı ve Mağduriyeti Belirleme Ölçeği, Ahlaki Uzaklaşma Ölçeği, Kişilerarası Tepkisellik Ölçeği (Empatik İlgi Alt Ölçeği) ve Siber Zorbalık Ölçeği uygulanmıştır. Araştırma kapsamında kullanılan ölçme araçlarına ilişkin psikometrik özellikler aşağıda yer almaktadır.

Demografik bilgi formu: Araştırmacılar tarafından katılımcıların özelliklerini betimlemek amacıyla yaş, cinsiyet, gelir düzeyi sorularından oluşturulmuştur.

Kişilerarası tepkiler indeksi: Empatinin bilişsel ve duygusal boyutlarda ölçülebilmesi amacıyla Davis (1980) tarafından geliştirilen bu indeksin Türkçe uyarlaması Engeler ve Yargıç (2007) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin alt boyutlarının Cronbach α katsayıları .60 ile .76 arasında değişmektedir. Maddeler arası korelasyon ortalamaları .17 ile .32 arasında bulunmuştur. Test-tekrar test korelasyonları .66 ve .80 arasındadır. Ölçeğin alt boyutları fantezi, perpektif alma, empatik ilgi ve kişisel rahatsızlıktır. Bu çalışmada empatik ilgi alt boyutu kullanılmıştır.

Ahlaki uzaklaşma ölçeği: Ölçeğin orijinali Bandura vd. (1996) tarafından geliştirilmiştir. Bireylerin ahlaki olmayan davranışları haklı görmeyi benimsemeye ne derecede eğilimli olduğunu belirlemek amacıyla sekiz farklı bilişsel ve sosyal durumları kapsamaktadır. Bunlar; meşrulaştırma, olumsuz davranışı olumlu etiketleme, olumsuz davranışı kıyaslama, sorumluluğu yayma, sorumluluğu üstlenmeme, sonuçları çarpıtma, insandışılaştırma ve suçu mağdura yüklemidir. Ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışmaları Gezici-Yalçın vd. (2016) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin cevaplanmasında katılıyorum-kısmen katılıyorum-katılmıyorum seçeneklerini içeren üçlü bir derecelendirme kullanılmaktadır. Ölçeğin orijinaline benzer şekilde uyarlanmış hali de tek faktörlü bir yapıyı ortaya koymuştur. Ölçek

farklı örneklem gruplarında çocuklara, ergenlere ve yetişkinlere uygulanmıştır. Ölçeğin Türkçe uyarlamasında yapı geçerliğini test etmek için doğrulayıcı faktör analizi yapılmış ve kabul edilebilir uyum değerleri olduğu belirlenmiştir ($\chi^2/df=2.31$, GFI=.79, RMSEA=.06, RMR=.10). Ölçeğin güvenilirliği için hesaplanan Cronbach α katsayısı .86 ve Guttman Split Half katsayısı ise .78 olarak bulunmuştur.

Akran zorbalığı belirleme ölçeği-ergen formu: Ayas ve Pişkin (2007) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek geçerlilik ve güvenilirlik çalışması lise ve ortaokula devam eden öğrencilerle yapılmıştır. Ölçek, yaşitlarına “zorbalık yapan” ve “zorbalığa maruz kalan” öğrencileri belirlemektedir. Toplamda 53 madde ve altı faktörden oluşmaktadır. Toplam mağdur ölçeğinin Cronbach α iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı 0.93 olarak bulunmuştur. Toplam zorba ölçeğinin Cronbach α iç tutarlılık güvenilirlik katsayısı 0.92 olarak bulunmuştur.

Siber zorbalık ölçeği: Arıca, Kınay ve Tanrıku (2012) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek ergenlerin siber zorbalık davranışlarını ölçmeyi amaçlamaktadır. Ölçek tek boyutludur ve 24 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin madde faktör yükleri .49 ile .82 arasında değişmektedir. Cronbach α katsayısı .95 olan bu ölçeğin test-tekrar test güvenilirlik katsayısı .70 olarak bulunmuştur.

Verilerin analizi

Araştırma kapsamında katılımcılara ölçekler fiziksel ve çevrimiçi ortamlarda uygulanmıştır. Katılımcılara ölçekler uygulanmadan önce araştırma hakkında bilgi verilmiş, katılımın gönüllü olduğu belirtilmiş, araştırma verilerinin toplanmasında gizlilik esası vurgulanmış ve bütün bu hususları kapsayan Bilgilendirilmiş Onam Formu ile katılımcılara yazılı bilgiler de sunulmuştur. Katılımcılardan elde edilen veriler bilgisayar programında analiz edilmiştir. Bağımsız ve bağımlı değişkenler arasındaki ilişkilerin incelendiği bu çalışmada Pearson Momentler Çarpımı Korelasyonu ile Basit Doğrusal ve Çoklu Regresyon Analizi ile puanlar test edilmiş ve elde edilen bulgular takip eden bölümde verilmiştir.

BULGULAR

Araştırma kapsamında katılımcılara uygulanan ölçme araçlarından elde edilen veriler doğrultusunda değişkenler arasındaki ilişkilere bakılmıştır. Akran zorbalığı ve mağduriyeti, ahlaki uzaklaşma ve empatik ilginin siber zorbalığı yordayıp yordamadığı basit doğrusal regresyon analizi ile incelenmiştir. Ayrıca ahlaki uzaklaşma ve empatik ilginin akran zorbalığını ve mağduriyetini yordamasıyla ilgili çoklu regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 1. Katılımcıların cinsiyetine göre ölçeklerin puan ortalamaları ve standart sapmaları

	Akran Zorbalığı		Akran Zorbalığı Mağduriyeti		Siber Zorbalık		Ahlaki Uzaklaşma		Empatik İlgi	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
N	210	60	210	60	210	60	210	60	210	60
M	61.505	71.717	68.976	74.417	25.810	27.533	95.424	79.033	21.824	21.167
SS	14.842	26.066	19.105	23.904	4.096	7.320	15.378	19.887	2.919	3.906
t	3.891*		1.834		2.361*		-6.795*		-1.419	
d	0.570		0.269		0.346		-0.995		-0.208	

p < .05 düzeyinde anlamlıdır.

Öncelikle değişkenlerin puan ortalamaları ve standart hataları incelenmiştir. Akran zorbalığı, akran zorbalığına maruz kalma, ahlaki uzaklaşma, empatik ilgi ve siber zorbalık puanlarının cinsiyete göre ortalaması ve standart sapması değerleri Tablo 1’de yer almaktadır. Kadınların akran zorbalığı ortalaması 61.51 (SS = 14.84), akran zorbalığı mağduriyeti ortalaması 68.98 (SS =19.11), siber zorbalık ortalaması 25.81 (SS =4.10), ahlaki uzaklaşma eğilimi ortalaması 95.42 (SS =15.38) ve empatik ilgi ortalaması 21.82’dir (SS =2.92). Erkeklerin akran zorbalığı ortalaması 71.72, (SS = 26.07), akran zorbalığı mağduriyeti ortalaması 74.42 (SS = 23.90), siber zorbalık ortalaması 27.53 (SS = 7.32), ahlaki uzaklaşma eğilimi ortalaması 79.03 (SS = 19.89) ve empatik ilgi ortalaması 21.17’dir (SS = 3.91).

Katılımcıların akran zorbalığı, siber zorbalık ve ahlaki uzaklaşma düzeyleri cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir. Buna göre, erkek katılımcıların kadın katılımcılara göre akran zorbalığı ($t_{(268)} = 3.891, p < .001, d = 0.570$) ve siber zorbalık ($t_{(268)} = 2.361, p < .001, d = 0.346$) gösterme düzeyleri anlamlı düzeyde daha yüksektir ve her iki zorbalıkta etki büyüklüğü orta seviyededir. Diğer yandan kadın katılımcıların erkek katılımcılara göre ahlaki uzaklaşma eğilimi daha yüksektir ve etki büyüklüğünün büyük olduğu görülmektedir ($t_{(268)} = -6.975, p < .001, d = -0.995$).

Tablo 2. Değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları

	Akran Zorbalığı	Akran Zorbalığı Mağduriyeti	Siber Zorbalık	Ahlaki Uzaklaşma
Akran Zorbalığı Mağduriyeti	0.776*	-	-	-
Siber Zorbalık	0.481*	0.408*	-	-
Ahlaki Uzaklaşma	-0.462*	-0.343*	-0.189*	-
Empatik İlgi	-0.124*	-0.108	-0.060	-0.043

$p < .05$ düzeyinde anlamlıdır.

Değişkenler arasındaki korelasyonlar incelendiğinde (Tablo 2); akran zorbalığı ile mağduriyeti arasında pozitif yönlü yüksek düzeyde ($r = 0.78$), akran zorbalığı ile siber zorbalık arasında pozitif yönlü orta düzeyde ($r = 0.48$), akran zorbalığı ile ahlaki uzaklaşma arasında negatif yönlü orta düzeyde ($r = -0.46$), akran zorbalığı ile empatik ilgi arasında negatif yönlü düşük düzeyde ($r = -0.12$) anlamlı korelasyonlar elde edilmiştir. Ayrıca akran zorbalığı mağduriyeti ile siber zorbalık arasında pozitif yönlü orta düzeyde ($r = 0.41$), akran zorbalığı mağduriyeti ve ahlaki uzaklaşma arasında negatif yönlü ve düşük düzeyde ($r = -0.34$) ve siber zorbalık ile ahlaki uzaklaşma arasında negatif yönlü düşük düzeyde ($r = -0.19$) anlamlı korelasyonlar bulunmuştur.

Araştırma kapsamında öncelikle siber zorbalığı yordayan değişkenler ele alınmıştır. Her bir değişken için basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Akran zorbalığı ve siber zorbalık arasındaki ilişkiye bakıldığında akran zorbalığının siber zorbalığı anlamlı düzeyde yordadığı görülmüştür. Akran zorbalığı puanlarındaki bir birimlik değişim siber zorbalık puanları varyansının % 23’lük değişimini açıklamaktadır ($\Delta R^2 = .23, F_{(1,268)} = 80.77, p < .001, \beta = .48, t = 8.99$). Elde edilen bir diğer bulguya göre ise, akran zorbalığına maruz kalma siber zorbalığı anlamlı düzeyde yordamaktadır. Akran zorbalığına maruz kalma puanlarındaki bir birimlik değişimin siber zorbalıktaki % 17’lik değişimi açıkladığı görülmektedir ($\Delta R^2 = .17, F_{(1,268)} = 53.43, p < .001, \beta = .41, t = 7.31$). Ahlaki uzaklaşma ile siber zorbalık arasındaki ilişkiye bakıldığında, ahlaki uzaklaşmanın siber zorbalığı anlamlı düzeyde yordadığı tespit edilmiştir. Ahlaki uzaklaşma siber zorbalıktaki %3’lük bir değişimi açıklamaktadır ($\Delta R^2 = .19, F_{(1,268)} = 9.96, p = .002, \beta = -.19, t = -3.16$).

Tablo 3. Akran zorbalığı ve mağduriyeti, ahlaki uzaklaşma ile siber zorbalık arasındaki ilişkiye dair regresyon analizi bulguları

	Değişken	R	ΔR^2	F	<i>p</i>	<i>B</i>	SE <i>B</i>	St. <i>B</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
1	Sabit	0.48	0.23	80.77	< .001	17.80	0.972		18.314	< .001
	Akran Zorbalığı					0.132	0.015	0.481	8.987	< .001
2	Sabit	0.41	0.17	53.43	< .001	19.12	1.007		18.979	< .001
	Akran Zorbalığı Mağduriyeti					0.101	0.014	0.408	7.310	< .001
3	Sabit	0.19	0.03	9.96	.002	31.101	1.584		19.635	< .001
	Ahlaki uzaklaşma					-0.053	0.017	-0.189	-3.156	.002

İkinci olarak akran zorbalığını yordayan değişkenler incelenmiştir. Bu aşamada çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgulardan hareketle ahlaki uzaklaşma ve empatik ilgi ile akran zorbalığı ilişkisine bakıldığında ahlaki uzaklaşma ve empatik ilgi akran zorbalığını anlamlı düzeyde birlikte yordamaktadır. Ahlaki uzaklaşma tek başına akran zorbalığındaki %21'lik değişimi, ahlaki uzaklaşma ve empatik ilgi birlikte akran zorbalığındaki %23'lük değişimi açıklamaktadır ($\Delta R^2 = .23$, $F_{(2,267)} = 40.91$ $p < .001$, $\beta_1 = .47$, $t_1 = 8.74$; $\beta_2 = .14$, $t_2 = 2.69$)

Tablo 4. Ahlaki uzaklaşma ve empatik ilgi ile akran zorbalığı arasındaki ilişkiye dair hiyerarşik regresyon analizi bulguları

	Değişken	R	ΔR^2	F	<i>p</i>	<i>B</i>	SE <i>B</i>	St. <i>B</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
1	Sabit	0.46	0.21	72.89	< .001	210.391	5.230		40.231	< .001
	Ahlaki uzaklaşma					0.478	0.056	0.462	8.538	< .001
2	Sabit	0.48	0.23	40.91	< .001	191.682	8.671		22.107	< .001
	Ahlaki uzaklaşma					0.484	0.055	0.469	8.744	< .001
	Empatik ilgi					.836	0.311	0.144	2.688	.008

Son olarak akran zorbalığı mağduriyetini yordayan değişkenler çoklu regresyon analizi ile test edilmiştir. Ahlaki uzaklaşma ve empatik ilgi ile akran zorbalığına maruz kalma ilişkisinde ortaya çıkan sonuçta ise ahlaki uzaklaşmanın ve empatik ilginin akran zorbalığına maruz kalmayı yordadığı görülmüştür. Sadece ahlaki uzaklaşma akran zorbalığına maruz kalmadaki %12'lik değişimi, empatik ilgi ile birlikte ise %13'lük değişimi açıklamaktadır ($\Delta R^2 = .13$, $F_{(2,267)} = 20.45$ $p < .001$, $\beta_1 = .35$, $t_1 = 6.11$; $\beta_2 = .12$, $t_2 = 2.15$).

Tablo 5. Ahlaki uzaklaşma ve empatik ilgi ile akran zorbalığına maruz kalma arasındaki ilişkiye dair hiyerarşik regresyon analizi bulguları

	Değişken	R	ΔR^2	F	<i>p</i>	<i>B</i>	SE <i>B</i>	St. <i>B</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
1	Sabit	0.34	0.12	35.80	< .001	106.190	6.129		17.326	< .001
	Ahlaki uzaklaşma					-0.392	0.066	-0.343	-5.984	< .001
2	Sabit	0.36	0.13	20.45	< .001	123.785	10.221		12.123	< .001
	Ahlaki uzaklaşma					-0.398	0.065	-0.349	-6.110	< .001
	Empatik ilgi					-0.786	0.366	-0.122	-2.147	.033

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Siber zorbalık, akran zorbalığı ve mağduriyeti, ahlaki uzaklaşma ve empatik ilgi arasındaki ilişkilerin incelenmesi bu araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu kapsamda, araştırmanın ilk amacı akran zorbalığı ve mağduriyeti ile siber zorbalık arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bununla birlikte çalışmanın bir diğer amacı olarak ahlaki uzaklaşma eğilimi ve empatik ilginin akran zorbalığı ve mağduriyeti ile siber zorbalığı yordayıp yordamadığına bakılmıştır. Siber zorbalık, akran zorbalığının dijital ortamlarda gerçekleşen bir biçimi olarak değerlendirilmektedir. Akran zorbalığının siber zorbalığın bir yordayıcısı olması bakımından her iki zorbalık arasındaki ilişki açıklanabilir. Bu araştırma kapsamında akran zorbalığının siber zorbalığı yordadığı bulunmuştur. Ayrıca ahlaki uzaklaşmanın akran zorbalığını, akran zorbalığı mağduriyetini ve siber zorbalığı yordadığı tespit edilmiştir. Bunlarla birlikte kişiler arasında oluşan empatik ilginin akran zorbalığını ve mağduriyetini negatif yönde yordadığı da araştırmanın bulguları arasındadır. Elde edilen sonuçlar arasındaki ilişkiler bu bölümde alan yazını ışığında tartışılmıştır.

Araştırmanın bulgularından biri olarak akran zorbalığının siber zorbalığı yordadığı bulunmuştur. Bu sonuç zorbalık konusunda yapılan araştırma sonuçları ile tutarlılık göstermektedir (Paez, 2019; Perren ve Gutzwiller-Helfenfinger, 2012). Dolayısıyla siber zorbalık akran zorbalığının bir uzantısı olarak görülebilmektedir (Landstedt ve Persson, 2014). Siber zorbalığa maruz kalanların okulda da zorbalığa maruz kalma olasılıkları yüksektir ve okulda mağdur olanlar da siber zorbalığa maruz kalabilmektedir (Schneider vd., 2012). Akran zorbalığı ve siber zorbalığa maruz kalma durumlarının bir sarmal oluşturduğu söylenebilir. Bu bakımdan akran zorbalığı davranışı gösterenlerin siber ortamda da bu davranışı gösterme eğilimi belirlemektedir. Başka bir ifadeyle, akran zorbalığı davranışı gösteren bir kişinin siber zorbalık davranışı gösterme eğilimi oluşabilmektedir (Cappadocia, Craig ve Pepler, 2013; Erdur-Baker, 2009). Akran zorbalığı ve siber zorbalık arasındaki bu bağlantılar, araştırmanın bulgusunu destekleyen bir yapıyı ortaya koymaktadır.

Araştırmanın diğer bulgusu, akran zorbalığına maruz kalmanın siber zorbalığı yordadığını göstermektedir. Siber ortamda zorbalığa maruz kalanların bu duruma karşılık olarak siber zorbalık davranışları gösterme olasılıkları daha yüksektir ve siber zorbalık davranışı gösteren kişiler okulda zorbalığa uğrayarak mağdur olabilmektedir (Beran ve Li, 2008). Bu noktada yine farklı zorbalık türleriyle ilgili ilişkiler ve devamlılık gösteren bağlantılar ortaya çıkmaktadır. Akran zorbalığına maruz kalan kişiler sosyal ortamlarında bu durumlarla baş edememekte ve internet gibi kendilerini güvende gördükleri bir ortamda intikam alma yoluna girebilmektedir (König, Gollwitzer ve Steffgen, 2010; Ybarra ve Mitchell, 2004).

Araştırmanın bir diğer sonucu olarak ahlaki uzaklaşma ve empatik ilginin zorbalığı yordadığı bulunmuştur. Bu sonuç ahlaki uzaklaşma ve empatiyi bir arada değerlendiren çalışmalar ile tutarlı görünmektedir. Empatik niteliklerin eksikliği, zorbalık davranışı üzerinde muhtemel bir etkiye sahip olarak ahlaki uzaklaşmanın rolünü desteklemektedir. Empatinin zorbalık ve ahlaki uzaklaşma arasında aracı bir rolü bulunmaktadır ve zorbalığı artırmaktadır (Bussey, Quinn ve Dobson, 2015; Wang vd., 2017; Zelidman, 2014; Zych ve Llorent, 2019). Akran zorbalığı ve siber zorbalık davranışı gösteren ve siber zorbalığa maruz kalan bireyler için çevrimiçi yasaklanma ortak özellik olarak görünmektedir (Antoniadou, Kokkinos ve Markos, 2016). Sosyal ve duygusal yeterliliğin yüksek olması, düşük düzeyde siber mağduriyet ve siber saldırganlıkla ilişkilidir (Marín-López vd., 2020a). Hem ilişki çalışmaları (Jolliffe ve Farrington, 2006; Kokkinos ve Kipritsi, 2012) hem de meta analiz çalışmaları (Mitsopoulou ve Giovazolias, 2015; Zych vd., 2019) düşük empati ile zorbalık arasındaki ilişkiye işaret etmektedir. Bu bilgiler ışığında; empatik tepkilerin, ifadelerin, ilginin

ve davranışların düzeyi azaldıkça akran zorbalığı yapma eğiliminin artabileceği sonucuna ulaşılabilir. Empatinin hem siber zorbalığı hem de ahlaki uzaklaşmayı negatif yönde yordadığı belirtilmektedir (Nusantara, Sugiharto ve Mulawarman, 2020). Siber ortamda yakalanmanın zor olması, yapılan davranışın sonucunu görememe nedeniyle pişmanlık duymama, mağduru görmemektan kaynaklı empati kuramama gibi durumlar siber zorbalığın yaygınlığını artırmaktadır (Bamford, 2004; Kowalski, Limber ve Agatston, 2008). Öte yandan bu çalışmada siber zorbalık ile empatik ilgi arasında ilişki bulunamamıştır. Araştırma sonucunun farklı çıkmasının kişilerin duygusal değil bilişsel empati kurmasından kaynaklı olabileceği düşünülmektedir.

Araştırmanın diğer bir bulgusu olarak ahlaki uzaklaşmanın siber zorbalığı yordayan bir değişken olduğu bulunmuştur. Alan yazınında bu bulguyu destekleyen çalışmalar mevcuttur (Killer vd., 2019; Meter ve Bauman, 2018). Ahlaki duyguların ve değerlerin eksikliği siber zorbalığın güçlü bir belirleyicisidir (Perren ve Gutzwiller-Helfenfinger, 2012). Marín-López vd. (2020b) ahlaki uzaklaşma davranışları arttıkça siber zorbalık davranışı gösterme olasılığının arttığını belirtmektedir. Ayrıca siber zorbalıkta empatinin rolünün çok belirgin olmadığını da ifade etmişlerdir. Akran zorbalığı bağlamında bakıldığında zorbalık için ahlaki uzaklaşmanın özellikle mağduru suçlama, ahlaki gerekçelendirme (Bjärehed vd., 2020), sonuçların çarpıtılması ve birini suçlama (Barkouis vd. 2016) durumlarının yordayıcı olduğu bulunmuştur. Bununla birlikte, bazen de kişiler yaptıklarının şiddetini fark etmeksizin çevrimiçi bir oyun gibi sergiledikleri davranışları eğlenceli bulabilmektedir (Pornari ve Wood, 2010). Özetle, ahlaki muhakeme ve zarar verici davranışların gerekçelendirilmesini içeren kendi kendini düzenleme gibi kişisel özelliklerle siber zorbalığın ilişkili olduğu görülmektedir (Lazuras vd., 2012). Öte yandan ahlaki uzaklaşma davranışları sosyal ortamda ve çevrimiçi ortamda birbirinden farklılaşmaktadır. Özellikle çevrimiçi ortamların kendine özgü yapısı bağlamında siber ortamda gerçekleşen ahlaki uzaklaşma davranışları çevrimiçi ortamdaki özelliği bakımından değerlendirilmeli ve yapılandırılmalıdır (Paciello vd., 2020).

Sonuçlar

Bu çalışmada ahlaki uzaklaşma, empatik ilgi, akran zorbalığı ve mağduriyeti ile siber zorbalık davranışları arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Öncelikle akran zorbalığı ve mağduriyetinin siber zorbalığın bir yordayıcısı olduğu tespit edilmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, siber zorbalık akran zorbalığının siber ortama özgü özellikler bağlamında bir oluşumu veya devamı olarak ele alınabilir. Bununla birlikte araştırmanın bir diğer sonucu ise, ahlaki uzaklaşmanın akran zorbalığını ve siber zorbalığı pozitif yönde, akran zorbalığı mağduriyetini ise negatif yönde yordadığı şeklindedir. Ayrıca empati sadece empatik ilgi açısından ele alınmış ve akran zorbalığı ile mağduriyetini yordayan bir değişken olarak araştırmanın bulguları arasında yer almıştır.

Sınırlılıklar ve Öneriler

Bu çalışmada akran zorbalığı, siber zorbalık, ahlaki uzaklaşma ve empatik ilgi arasındaki ilişkiler ele alınırken bazı sınırlılıklardan söz edilmesi gerekir. Öncelikle araştırma erken yetişkinlik döneminde bulunan üniversite öğrencileri ile gerçekleştirilmiştir. Farklı yaş gruplarında araştırma değişkenleri arasındaki ilişkiler ve nedensel etkileşimler ele alınabilir. Ayrıca bu çalışma ilişkisel düzlemde gerçekleştirilmiştir. Zorbalık, siber zorbalık, ahlaki uzaklaşma ve empatik ilgi arasındaki bağlantıların nedensel açıklama yoluyla da değerlendirilmesi önerilebilir. Öte yandan akran zorbalığı ve siber zorbalık ile ilişkili olabilecek yapıların bilişsel, davranışsal ve duygusal boyutlarıyla birlikte incelenmesi de önerilebilir. Bu nedenle ileriki çalışmalarda zorbalıkla ilişkili olarak empatinin farklı boyutlarda incelenmesine de yer verilebileceği düşünülmektedir.

Gelecekte yapılacak çalışmalarda ahlaki uzaklaşma mekanizmaları ve empatinin bilişsel, duygusal, davranışsal ve sosyal boyutları açısından akran zorbalığı ve siber zorbalığın daha ayrıntılı bir şekilde ele alınabileceği düşünülmektedir. Ayrıca empati ve ahlaki uzaklaşmanın boyutları açısından zorbalık ve siber zorbalıktaki aracı etkisi incelenebilir.

Yazar katkıları

Fikir – T.T.K.; Literatür taraması - M.K., T.T.K; Tasarım – M.K., T.T.K.; Düzenleme– M.K.; İnceleme – M.K.; Kaynaklar – M.K.; Veri toplanması – T.T.K.; Analiz ve yorum – M.K.

Çatışma beyanı

Bu çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Antoniadou, N., Kokkinos, C. M., & Markos, A. (2016). Possible common correlates between bullying and cyber-bullying among adolescents. *Psicología Educativa*, 22(1), 27-38. <https://doi.org/10.1016/j.pse.2016.01.003>
- Aricak, O. T., Kinay, H., & Tanrikulu, T. (2012). Siber zorbalık ölçeğinin ilk psikometrik bulguları. *Journal of Hasan Ali Yücel Faculty of Education/Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi (HAYEF)*, 9(1), 101-114.
- Ayas, T., & Pişkin, M. (2007). Akran zorbalığı belirleme ölçeği ergen formunun geliştirilmesi. IX. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi, 17-19 Ekim.
- Bamford, A. (2004). *Cyberbullying*. AHISA Pastoral Care National Conference. Melbourne, Australia.
- Bandura, A. (1999). Moral disengagement in the perpetration of inhumanities. *Personality and Social Psychology Review*, 3(3), 193-209. https://doi.org/10.1207/s15327957pspr0303_3
- Barkoukis, V., Lazuras, L., Ourda, D., & Tsorbatzoudis, H. (2016). Tackling psychosocial risk factors for adolescent cyberbullying: Evidence from a school-based intervention. *Aggressive Behavior*, 42(2), 114-122. <https://doi.org/10.1002/ab.21625>
- Beran, T., & Li, Q. (2008). The relationship between cyberbullying and school bullying. *The Journal of Student Wellbeing*, 1(2), 16-33. <https://doi.org/10.21913/jsw.v1i2.172>
- Bjärehed, M., Thornberg, R., Wänström, L., & Gini, G. (2020). Mechanisms of moral disengagement and their associations with indirect bullying, direct bullying, and pro-aggressive bystander behavior. *The Journal of Early Adolescence*, 40(1), 28-55. <https://doi.org/10.1177/0272431618824745>
- Bussey, K., Quinn, C., & Dobson, J. (2015). The moderating role of empathic concern and perspective taking on the relationship between moral disengagement and aggression. *Merrill-Palmer Quarterly*, 61(1), 10-29. <https://doi.org/10.13110/merrpalmquar1982.61.1.0010>
- Callaghan, M., Kelly, C., & Molcho, M. (2015). Exploring traditional and cyberbullying among Irish adolescents. *International Journal of Public Health*, 60(2), 199–206. <https://doi.org/10.1007/s00038-014-0638-7>
- Cappadocia, M. C., Craig, W. M., & Pepler, D. (2013). Cyberbullying: Prevalence, stability, and risk factors during adolescence. *Canadian Journal of School Psychology*, 28(2), 171-192. <https://doi.org/10.1177/0829573513491212>

- Carter, M. (2017). The role of attachment in the relationship between perceived parenting dimensions and bullying among preadolescents (Unpublished doctoral dissertation). Department of Psychology Faculty of Humanities University of the Free State, Bloemfontein. Retrieved from <http://scholar.ufs.ac.za:8080/xmlui/handle/11660/7640>.
- Doane, A. N., Kelley, M. L., Chiang, E. S., & Padilla, M. A. (2013). Development of the cyberbullying experiences survey. *Emerging Adulthood, 1*(3), 207–218. <https://doi.org/10.1177/2167696813479584>
- Engeler, A., & Yargıç, L. İ. (2007). Kişilerarası tepkisellik indeksi: Empatinin çok boyutlu ölçümü. *In New Symposium Journal, 45*(3), 119-127.
- Erdur-Baker, Ö. (2009). Cyberbullying and its correlation to traditional bullying, gender and frequent and risky usage of internet-mediated communication tools. *New Media & Society, 12*(1), 109–125. <https://doi.org/10.1177/1461444809341260>
- Gezici-Yalçın, M., Şenyurt, A. Y., Gültepe, B., & Coşkun, H. (2016). *Ahlaki uzaklaşma ölçeğinin Türkçeye uyarlanması. Kalem International Journal of Education and Human Sciences, 6*(1), 309-332. <https://doi.org/10.23863/kalem.2017.63>
- Gini, G., & Espelage, D. L. (2014). Peer victimization, cyberbullying, and suicide risk in children and adolescents. *JAMA, 312*(5), 545-546. <https://doi.org/10.1001/jama.2014.3212>
- Harris, S., & Petrie, G. F. (2003). *Bullying: The bullies, the victims, the bystanders*. Maryland: Scarecrow Press.
- Jolliffe, D., & Farrington, D. P. (2006). Examining the relationship between low empathy and bullying. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression, 32*(6), 540-550. <https://doi.org/10.1002/ab.20154>
- Killer, B., Bussey, K., Hawes, D. J., & Hunt, C. (2019). A meta-analysis of the relationship between moral disengagement and bullying roles in youth. *Aggressive Behavior, 45*(4), 450-462. <https://doi.org/10.1002/ab.21833>
- Kokkinos, C. M., & Kipritsi, E. (2012). The relationship between bullying, victimization, trait emotional intelligence, self-efficacy and empathy among preadolescents. *Social Psychology of Education: An International Journal, 15*(1), 41–58. <https://doi.org/10.1007/s11218-011-9168-9>
- Kowalski, R. M., Limber, S. P., & Agatston, P. W. (2008). *Cyberbullying: Bullying in digital age*. Blackwell Publishing.
- König, A., Gollwitzer, M., & Steffgen, G. (2010). Cyberbullying as an act of revenge?. *Australian Journal of Guidance and Counselling, 20*(02), 210–224. <https://doi.org/10.1375/ajgc.20.2.210>
- Landstedt, E., & Persson, S. (2014). Bullying, cyberbullying, and mental health in young people. *Scandinavian Journal of Public Health, 42*(4), 393-399. <https://doi.org/10.1177/1403494814525004>
- Lazuras, L., Pyżalski, J., Barkoukis, V., & Tsorbatzoudis, H. (2012). Empathy and moral disengagement in adolescent cyberbullying: Implications for educational intervention and pedagogical practice. *Studia Edukacyjne, 23*, 57-69.
- Marciano, L., Schulz, P. J., & Camerini, A. L. (2020). Cyberbullying perpetration and victimization in youth: A meta-analysis of longitudinal studies. *Journal of Computer-Mediated Communication, 25*(2), 163-181. <https://doi.org/10.1093/jcmc/zmz031>

- Marín-López, I., Zych, I., Ortega-Ruiz, R., Hunter, S. C., & Llorent, V. J. (2020a). Relations among online emotional content use, social and emotional competencies and cyberbullying. *Children and Youth Services Review*, *108*, Article 104647. <https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2019.104647>
- Marín-López, I., Zych, I., Ortega-Ruiz, R., Monks, C. P., & Llorent, V. J. (2020b). Empathy online and moral disengagement through technology as longitudinal predictors of cyberbullying victimization and perpetration. *Children and Youth Services Review*, *116*, Article 105144. <https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2020.105144>
- Meter, D. J., & Bauman, S. (2018). Moral disengagement about cyberbullying and parental monitoring: Effects on traditional bullying and victimization via cyberbullying involvement. *The Journal of Early Adolescence*, *38*(3), 303-326. <https://doi.org/10.1177/0272431616670752>
- Mitsopoulou, E., & Giovazolias, T. (2015). Personality traits, empathy and bullying behavior: A meta-analytic approach. *Aggression and Violent Behavior*, *21*, 61-72. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2015.01.007>
- Mynard, H., & Joseph, S. (2000). Development of the multidimensional peer-victimization scale. *Aggressive Behavior*, *26*(2), 169-178. [https://doi.org/10.1002/\(sici\)1098-2337\(2000\)26:2<169::aid-ab3>3.0.co;2-a](https://doi.org/10.1002/(sici)1098-2337(2000)26:2<169::aid-ab3>3.0.co;2-a)
- Nocentini, A., Calmaestra, J., Schultze-Krumbholz, A., Scheithauer, H., Ortega, R., & Menesini, E. (2010). Cyberbullying: Labels, behaviours and definition in three European countries. *Journal of Psychologists and Counsellors in Schools*, *20*(2), 129-142. <https://doi.org/10.1375/ajgc.20.2.129>
- Nusantara, B. A., Sugiharto, D. Y. P., & Mulawarman, M. (2020). The effects of empathy on cyberbullying mediated by moral disengagement. *Jurnal Bimbingan Konseling*, *9*(2), 116-122.
- Olweus, D. (1994). Bullying at School. In L.R. Huesmann (Ed.) *Aggressive Behavior: The Plenum Series in Social/Clinical Psychology*. Boston: Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4757-9116-7_5
- Paciello, M., Tramontano, C., Nocentini, A., Fida, R., & Menesini, E. (2020). The role of traditional and online moral disengagement on cyberbullying: Do externalising problems make any difference? *Computers in Human Behavior*, *103*, 190-198. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2019.09.024>
- Paez, G. R. (2019). Assessing predictors of cyberbullying perpetration among adolescents: The influence of individual factors, attachments, and prior victimization. *International Journal of Bullying Prevention*, *2*, 149–159. <https://doi.org/10.1007/s42380-019-00025-7>
- Perren, S., & Gutzwiller-Helfenfinger, E. (2012). Cyberbullying and traditional bullying in adolescence: Differential roles of moral disengagement, moral emotions, and moral values. *European Journal of Developmental Psychology*, *9*(2), 195-209. <https://doi.org/10.1080/17405629.2011.643168>
- Pişkin, M. (2002). Okul zorbalığı: Tanımı, türleri, ilişkili olduğu faktörler ve alınabilecek önlemler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, *2*(2), 531-562.
- Pornari, C. D., & Wood, J. (2010). Peer and cyber aggression in secondary school students: The role of moral disengagement, hostile attribution bias, and outcome expectancies.

Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression, 36(2), 81-94. <https://doi.org/10.1002/ab.20336>

- Pozzoli, T., Gini, G., & Thornberg, R. (2017). Getting angry matters: Going beyond perspective taking and empathic concern to understand bystanders' behavior in bullying. *Journal of Adolescence*, 61, 87-95. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2017.09.011>
- Renati, R., Berrone, C., & Zanetti, M. A. (2012). Morally disengaged and unempathic: Do cyberbullies fit these definitions? An exploratory study. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 15(8), 391-398. <https://doi.org/10.1089/cyber.2012.0046>
- Robson, C., & Witenberg, R. T. (2013). The influence of moral disengagement, morally based self-esteem, age, and gender on traditional bullying and cyberbullying. *Journal of School Violence*, 12(2), 211-231. <https://doi.org/10.1080/15388220.2012.762921>
- Sampasa-Kanyinga, H., Lalande, K., & Colman, I. (2020). Cyberbullying victimisation and internalising and externalising problems among adolescents: The moderating role of parent-child relationship and child's sex. *Epidemiology and Psychiatric Sciences*, 29, E8. <https://doi.org/10.1017/s2045796018000653>
- Schneider, S. K., O'donnell, L., Stueve, A., & Coulter, R. W. (2012). Cyberbullying, school bullying, and psychological distress: A regional census of high school students. *American Journal of Public Health*, 102(1), 171-177. <https://doi.org/10.2105/ajph.2011.300308>
- Skilbred-Fjeld, S., Reme, S. E., & Mossige, S. (2020). Cyberbullying involvement and mental health problems among late adolescents. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 14(1), Article 5. <https://doi.org/10.5817/CP2020-1-5>
- Slonje, R., Smith, P. K., & Frisén, A. (2013). The nature of cyberbullying, and strategies for prevention. *Computers in Human Behavior*, 29(1), 26-32. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2012.05.024>
- van Geel, M., & Vedder, P. (2020). Does cyberbullying predict internalizing problems and conduct problems when controlled for traditional bullying? *Scandinavian Journal of Psychology*, 61(2), 307-311. <https://doi.org/10.1111/sjop.12601>
- Vieno, A., Gini, G., Lenzi, M., Pozzoli, T., Canale, N., & Santinello, M. (2014). Cybervictimization and somatic and psychological symptoms among Italian middle school students. *The European Journal of Public Health*, 25(3), 433-437. <https://doi.org/10.1111/sjop.12601>
- Wachs, S. (2012). Moral disengagement and emotional and social difficulties in bullying and cyberbullying: Differences by participant role. *Emotional and Behavioural Difficulties*, 17(3-4), 347-360.
- Wang, X., Lei, L., Yang, J., Gao, L., & Zhao, F. (2017). Moral disengagement as mediator and moderator of the relation between empathy and aggression among Chinese male juvenile delinquents. *Child Psychiatry & Human Development*, 48(2), 316-326. <https://doi.org/10.1007/s10578-016-0643-6>
- Washington, E. T. (2014). An overview of cyberbullying in higher education. *Adult Learning*, 26(1), 21-27. <https://doi.org/10.1177/1045159514558412>
- Ybarra, M. L., & Mitchell, K. J. (2004). Online aggressor/targets, aggressors, and targets: A comparison of associated youth characteristics. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(7), 1308-1316. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2004.00328.x>

- Zelidman, A. (2014). *Empathy as a moderator of adolescent bullying behavior and moral disengagement after controlling for social desirability*. Doctoral Dissertations, Wayne State University.
- Zych, I., Baldry, A. C., Farrington, D. P., & Llorent, V. J. (2019). Are children involved in cyberbullying low on empathy? A systematic review and meta-analysis of research on empathy versus different cyberbullying roles. *Aggression and Violent Behavior, 45*, 83-97. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2018.03.004>
- Zych, I., & Llorent, V. J. (2019). Affective empathy and moral disengagement related to late adolescent bullying perpetration. *Ethics & Behavior, 29*(7), 547-556. <https://doi.org/10.1080/10508422.2018.1521282>